

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)

پایاننامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث

## بررسی و ارزیابی روایات تفسیری موجود ذیل داستان

### موسی و خضر

استاد راهنما: دکتر مهدی جلالی

استاد مشاور: دکتر عباس اسماعیلی زاده

دانشجو: مرضیه خیری جهانگیر

زمستان ۱۳۹۰

تقدیم به

حضرت ابوالفضل یکم تاز عرصه رادمردی و عطاار حریت و آزادی

و

به روح پدر و مادر مهربانم که برایم زحمت فراوانی کشیدند

و

همسر گرامیم که برای آسودگی خاطر من در دوران تحصیل زحمت فراوانی را

متحمل شدند



بسمه تعالی .  
 مشخصات رساله /پایان نامه تحصیلی دانشجویان .  
 دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله /پایان نامه: بررسی وارزیابی روایات تفسیری موجود ذیل داستان موسی (ع) و خضر		
نام نویسنده: مرضیه خیری جهانگیر نام استاد(ان) راهنما: دکتر مهدی جلالی نام استاد(ان) مشاور: دکتر عباس اسماعیلی زاده		
دانشکده : الهیات و معارف اسلامی	گروه: علوم قرآن و حدیث	رشته تحصیلی: علوم قرآن و حدیث
تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۲/۱۸	تاریخ دفاع: ۱۳۹۰ ۱۲/۱۷	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ○ دکتری ○		تعداد صفحات: ۲۰۹
<p>چکیده رساله /پایان نامه : بررسی ماجرای موسی و خضر که در آیاتی از سوره کهف مذکور افتاده است از جنبه های گوناگون به ویژه از جنبه های اخلاقی ، تربیتی و عرفانی همواره مورد توجه قرآن پژوهان بوده است لیکن اسناد و دلالت های روایات موجود درباره این داستان بررسی جامع نشده است که در این پژوهش به روش کتابخانه ای ، این جنبه مطالعه و بررسی شده است .</p> <p>هدف از این پژوهش بررسی صحت و سقم روایات داستان موسی و خضر و بهره گیری از روایات مزبور برای توضیح و تبیین آیات مربوط به این ماجراست .</p> <p>پژوهش حاضر تلاش می کند این موضوع را از دو جنبه مورد بررسی قرار دهد اول بررسی سندی روایات این باب و دوم بررسی مضمونی این روایات .</p> <p>از نتایج این پژوهش آن است که بیشتر این روایات از لحاظ سندی ضعیف هستند و از نظر دلالتی با توجه به معیارهای فقه الحدیثی قریب به اتفاق روایات این باب ناظر به ایضاح لفظی ، بیان مصداق و توضیح و تبیین آیات مربوط به این ماجرا هستند .</p>		
کلید واژه:	امضای استاد راهنما:	
۱. خضر و موسی (ع) ۲. تأویل ، آیات ، روایات ۳. اعتبار اسانید ۴. مضامین ۵.	تاریخ:	

## فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۳.....	تعریف مسئله و تبیین موضوع
۴.....	ضرورت تحقیق و هدف
۴.....	سؤالهای اساسی تحقیق
۴.....	فرضیه های تحقیق
۵.....	پیشینه تحقیق
۵.....	روش انجام تحقیق
۵.....	ساختار و بدنه اصلی تحقیق
۵.....	مهمترین منابع تحقیق

### فصل اول : کلیات

بخش اول : نگاهی به تفسیر روایی

علم تفسیر ..... ۷

معنای لغوی ..... ۷

معنای اصطلاحی ..... ۷

موضوع و هدف از علم تفسیر ..... ۸

**تفسیر روایی** ..... ۸

حدیث تفسیری ..... ۹

### **گونه شناسی روایات تفسیری**

ترسیم فضای نزول ... ..... ۱۰

ایضاح لفظی ..... ۱۰

ایضاح مفهومی ..... ۱۰

بیان مصداق .... ..... ۱۰

بیان لایه های معنایی ..... ۱۱

بیان حکمت و علت حکم ..... ۱۱

استناد به قرآن ..... ۱۱

بیان اختلاف قرائت ..... ۱۱

پاسخگویی با قرآن ..... ۱۱

تعلیم تفسیر ..... ۱۱

بیان فضایل قرآن ..... ۱۲

رفع ابهام از ظاهر آیات ..... ۱۲

### امتیازات تفسیر روایی

کشف و تبیین مراد الهی به قدر میسور ..... ۱۲

آگاهی از بطون آیات. .... ۱۲

روشن شدن ناسخ و منسوخ ، محکم و متشابه و عام و خاص ..... ۱۳

معرفی و بیان آیات مربوط به ولایت . ..... ۱۳

### آفات تفسیر روایی

ضعف اسناد.. ..... ۱۳

وضع و جعل در روایات تفسیری .. ..... ۱۳

راه یافتن اسرائیلیات به حوزه تفسیر .. ..... ۱۴

وجود تناقض در روایات تفسیری.. ..... ۱۴

### بخش دوم : تعریف مصطلحات

#### الف) رجال الحدیث و اصطلاحات آن

علم رجال ..... ۱۵

توثیق راوی ..... ۱۵

مدح راوی .. ..... ۱۷

الفاظ مدح. .... ۱۸

- جرح راوی . ..... ۱۸
- الفاظ جرح ... ..... ۱۸
- تعارض جرح و تعدیل ..... ۲۳
- مراد از عبارت « عدة من اصحابنا ..... ۲۳
- تمییز راویان مشترک در سند احادیث** ..... ۲۴
- شناخت راوی مشترک از طریق مروی عنه ( راویان ) ..... ۲۵
- شناخت راوی مشترک از طریق روایت کننده از او ..... ۲۵
- شناخت راوی مشترک از طریق اوصاف والقاب او .. ..... ۲۶
- اطلاق نام مشترک بر راویانی مشهورتر..... ۲۶
- شناخت راوی مشترک از طریق متن روایت شده..... ۲۶
- شناخت راوی مشترک از طریق مقایسه با سایر اسناد..... ۲۷

### **(ب) مصطلح الحدیث و اصطلاحات آن**

- مصطلح الحدیث .. ..... ۲۷
- عناصر حدیث .... ..... ۲۷
- اصطلاحات سندی ناظر به اتصال سند ..... ۲۸
- اصطلاحات سندی ناظر به اعتبار حدیث ..... ۳۰
- اصطلاحات سندی ناظر به انقطاع سند ..... ۳۶
- اصطلاحات سندی ناظر به چگونگی طرح در منابع روایی ..... ۳۸



## ج) فقه الحدیث و اصطلاحات آن

- ۳۹..... فقه الحدیث در لغت و اصطلاح
- ۴۱..... نقدا الحدیث .....
- ۴۲..... سنجش حدیث با قرآن ...
- ۴۳..... سنجش حدیث با سنت ..
- ۴۵..... سنجش حدیث با عقل .....
- ۴۶..... عرضه حدیث بر حقایق تاریخی
- ۴۷..... عدم مخالفت با قطعیات علمی
- ۴۸..... عدم مخالفت با ضروری مذهب
- ۴۸..... « نقل به معنا » در روایات ....
- ۵۰..... « تعارض در احادیث » و روش های حل آن
- ۵۳..... در نظر گرفتن « زمان و مکان مخاطب و جو صدور حدیث »

## فصل دوم

### بررسی اسناد روایات تفسیری ذیل ماجرای موسی و خضر

- ۵۴..... ۱. داستان موسی و خضر از آغاز تا انجام .....
- ۷۵..... ۲. خضر .....
- ۹۲..... ۳. موسی ..

۴. یوشع ..... ۹۳
۵. دیدار موسی و خضر ..... ۹۷
۶. سوراخ کردن کشتی ..... ۱۰۸
۷. کشتن غلام ..... ۱۱۲
۸. مرمت دیوار ..... ۱۲۳
۹. اعلمیت موسی یا خضر ..... ۱۴۵
۱۰. وصیت خضر به موسی (ع) ..... ۱۴۶

## فصل سوم

### بررسی دلالتی روایات تفسیری

#### فتی

- معنای فتی ..... ۱۵۴
- فتی در قرآن ..... ۱۵۴
- مراد از فتی در آیه « واذ قال موسی لفتاه » ..... ۱۵۵
- یوشع ..... ۱۵۶

#### موسی

- هویت موسی ... ..... ۱۵۸
- علت دیدار موسی و خضر ..... ۱۵۹

سن موسی (ع) در زمان دیدار با خضر ..... ۱۵۹

سفرهای موسی (ع) ..... ۱۶۱

علامت دیدار موسی با خضر (ع) ..... ۱۶۳

معنای « لا أبرح » ..... ۱۶۳

مجمع البحرین ..... ۱۶۴

سفر با پای پیاده ..... ۱۶۶

معنای « حقا » ..... ۱۶۶

### ماهی

چگونگی ماهی ..... ۱۶۷

اختلاف آراء و اقوال در نحوه زنده و مفقود شدن ماهی ..... ۱۶۷

معنای « سربا » ..... ۱۶۸

### خضر

نام خضر (ع) ..... ۱۶۸

مناسبت خضر (ع) ..... ۱۶۹

محل اقامت خضر (ع) ..... ۱۶۹

آب حیات و عمر طولانی ..... ۱۷۱

حکمت طولانی شدن عمر خضر (ع) ..... ۱۷۴

نبوت خضر (ع) . ۱۷۶.....

بررسی اعلامیت موسی یا خضر ..... ۱۷۹.....

### کشتی

سوراخ کردن کشتی ..... ۱۸۲.....

علت سوراخ کردن کشتی ..... ۱۸۳.....

معنای « وراء » ..... ۱۸۳.....

معنای « شیئا إمرأ » ..... ۱۸۳.....

### غلام

ویژگی های غلام . ..... ۱۸۴.....

نحوه قتل غلام . ..... ۱۸۴.....

علت قتل غلام . . . ..... ۱۸۵.....

معنای « نفسا زکیه » .. ..... ۱۸۵.....

### دهکده خسیسان

ویژگیهای مردم دهکده . . . ..... ۱۸۶.....

نام دهکده .... ..... ۱۸۶.....

نحوه مرمت دیوار .... ..... ۱۸۷.....

۱۸۶.....	محتوای گنج ...
۱۸۷.....	علت حفظ گنج ...
۱۸۸.....	وصیت خضر به موسی (ع) ...
۱۸۹.....	گونه شناسی روایات ...
۱۹۱.....	نتایج ...
۱۹۴.....	کتابنامه ...

## مقدمه

در دوران تحصیل زمانی که برای تحقیق به تفاسیر مراجعه می نمودم به داستان موسی و خضر برخوردیم و به دلیل علاقمندی بسیار به داستانهای قرآنی در پی آن شدم که به مطالعه و بررسی این موضوع پردازم لذا بعد از مطالعه در این مورد با جناب آقای دکتر جلالی مشورت نمودم و ایشان مرا راهنمایی نمودند تا به بررسی روایات این باب پردازم پس از تصویب موضوع یاد شده به گرد آوری و یادداشت روایات پرداختم و برای این کار، ابتدا به بحار الانوار مراجعه نمودم و روایات ذیل آیات مرتبط با موضوع را یادداشت نمودم سپس این روایات را در دیگر کتب همچون تفسیر عیاشی، تفسیر قمی و کافی ردیابی کردم آنگاه برای گرد آوری روایات در کتب اهل سنت ابتدا به کتاب الدر المنثور مراجعه نمودم که بیشترین روایات مرسل بود و سپس به جستجوی این روایات مورد نظر در سایر منابع پرداختم و موفق شدم بعضی از این روایات را در کتب دیگر با سند بیابم. همچنین سفری به قم داشتم تا پایان نامه ای که با نام « داستان موسی و خضر و عبرتهای آن » در مؤسسه پژوهشی امام خمینی وجود داشت از نزدیک ببینم. این پایان نامه به بررسی واژه قصه و جایگاه آن در قرآن، درسها و عبرتهای این داستان و تفسیر آیات همراهی موسی و خضر پرداخته بود.

در این پژوهش روایاتی که با آیات مرتبط و به نوعی در تفسیر این آیات نقش دارند مورد بررسی قرار گرفته اند و روایاتی که در ارتباط با دیدار خضر با پیامبر (ص) و ائمه (ع) هستند و روایات فضیلتهای مسجد سهله و روایات دیگری مبنی بر اینکه چهار نفر از انبیاء تاکنون زنده اند و نفر آنها عیسی و ادريس در آسمانند و دو نفر دیگر خضر و الیاس در زمینند چون به موضوع ارتباطی ندارند از بررسی آنها خودداری نمودیم و روایات طولانی دیگر در منابع عامه که اختلاف جزئی با روایات مورد استفاده در این پایان نامه دارند برای اجتناب از طولانی شدن این پژوهش و تکرار مکررات از ذکرشان خودداری نمودیم ولی هر جا لازم بود این اختلافات جزئی را ذکر نمودیم. همچنین بعضی از روایان در اسناد روایات مختلف آمده اند که در اولین سند به طور کامل بررسی و در اسناد دیگر به طور مختصر به آنها اشاره کرده ایم.

در پایان با سپاس بی حد از پروردگار متعال که توفیق پرداختن به این پژوهش را عنایت فرمود و همچنین از زحمات فراوان استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر جلالی که از مرحله انتخاب موضوع تا انجام

کار، بنده را با صبر و حوصله همراهی و کار را در جهت مطلوب هدایت نمودند و نیز از راهنمایی‌ها و پیشنهادات سازنده استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر اسماعیلی زاده که در راستای پیشبرد بهتر کار، بنده را یاری کردند تشکر و سپاسگزاری می‌نمایم. بایسته است بر حسب ادب از همسر صبورم که برای آسودگی خاطر من در دوران تحصیل زحمات فراوانی را متحمل شدند قدر دانی نمایم.

## تعریف مسأله و تبیین موضوع

خداوند متعال در قرآن کریم، در بیان زندگی پر ماجرای حضرت موسی (ع) به یکی از زیباترین و تأثیرگذارترین وقایع اشاره کرده است که سرشار از رمز و راز و آکنده از مفاهیم تربیتی، تعلیمی و اخلاقی اجتماعی است مقصود ماجرای موسی و خضر است که در استمرار سیر کمالی خود به سوی مراتب قرب خداوند، پیگیرانه به جستجوی استاد و مرشدی کامل بر می خیزد و پس از تکاپوی فراوان، او را می یابد. او یکی از بندگان خاص خداوند است که خداوند از پیشگاه خود به او علم لدنی عطا داشته بود موسی با عطش فراوان درخواست همراهی با او را کرد تا از محضرش علمی را که خود آموخته بود به او نیز بیاموزد خضر او را بر حذر می دارد و می گوید تو هرگز همپای من صبر نتوانی کرد و علت آن را هم علم و احاطه نداشتن به آنچه که در خصوص آن باید صبر کرد، اعلام می دارد سرانجام موسی با او همراه می شود و در کنار او نظاره گر وقایع شگفت انگیز سه گانه (سوراخ کردن کشتی، کشتن غلام، تعمیر دیوار) می گردد. بررسی چند و چون دیدار موسی و خضر، ژرف اندیشی در وقایع سه گانه و شکافتن اجزاء این ماجراها در پرتو بررسی و ارزیابی اسانید و مدالیل روایات و اخبار داستان موسی و خضر و پی جویی چشم اندازهای با این موضوع است که نیاز به بررسی و واکاوی دارد.

خداوند متعال گفتگوی موسی (ع) و خضر را به صورت فشرده در قرآن بازگو فرموده است که در آن گزیده ای از آداب و آیین های شکوهمند مردان حق به چشم می خورد که هر یک از مفسران به تناسب توانایی خود به گوشه ای از آن پرداخته اند بنابراین گام اول در این عرصه استخراج روایات موجود پیرامون گفتگوی موسی و خضر از تفاسیر موجود و دیگر منابع و مآخذ مرتبط می باشد گام دوم بررسی و ارزیابی سند روایت و بدست آوردن میزان اعتبار آنها و نوع تبیینشان نسبت به این موضوع خواهد بود گام سوم بررسی متن روایات و بدست آوردن کارکرد معناشناسانه آنها و بررسی اختلافات و زیادات روایات است.



## ضرورت تحقیق وهدف

از آنجایی که خداوند گاهی برای اینکه سخن و موعظه خود را بیان نماید آن را به صورت داستانی جذاب و شنیدنی بیان می نماید تا شنونده بیشتر جذب آن شود و روایات متعددی از پیامبر و معصومین در تفهیم داستان موسی و خضر به دست ما رسیده است با بررسی این اخبار، بهتر می توان عالیترین رهنمودهای سازنده را در رابطه با تعلیم و تعلم معارف ژرف دینی، را شناسایی کرد همچنین پالایش روایات صحیح از سقیم اصلی است که ضرورت آن انکار ناپذیر می باشد و از لوازم اولیه این پژوهش می باشد پس از آن شناخت مفاهیم روایاتی که ذیل یکی از داستانهایی که در بطن ثقل اکبر نهفته است که عمده پژوهش ما را به خود اختصاص می دهد.

## سؤالاتی اساسی تحقیق

۱ - بنابر آنچه در روایات مربوط به داستان موسی و خضر آمده حضرت خضر از انبیاء الهی یا یکی از دانشمندان الهی بوده است ۲- چه میزانی از روایات داستان موسی و خضر معتبر و در تفسیر آیات مربوط قابل استناد است ؟ ۳- روایات مربوط به داستان موسی و خضر چه کارکردی نسبت به آیات مربوطه دارند ؟

## فرضیه های تحقیق

بررسی روایات مربوط به داستان موسی و خضر نشان می دهد حضرت خضر یکی از پیامبران الهی بوده است ۲- بیشتر روایات مربوط به داستان موسی و خضر ضعیف است اما متن روایات در بیشتر موارد معتبر و قابل استناد است ۳- بیان مصداق، تبیین مجمل، تفسیر واژگان از جمله کارکردهای روایات مربوط به آیات موسی و خضر است.

## پیشینه تحقیق

هیچ کتاب و رساله ای در این باره عرضه نشده است تنها مقالاتی چند در مورد داستان موسی و خضر نگاشته شده که به صورت اجمالی مباحثی مانند سوراخ کردن کشتی ، تعمیر دیوار ، قتل پسر بچه و تأویل اعمال خضر را بیان کردند پایان نامه ای در سطح کارشناسی که اشاره ای گذرا به برخی از جنبه های داستان موسی و خضر دارد و پایان نامه ای با نام « داستان موسی و خضر و عبرت های آن » به تفسیر آیات و نکات حکمت آمیز آن پرداخته است لیکن در خصوص بررسی روایات داستان موسی و خضر و به دست آوردن جنبه های کاربردی روایات هیچ کار مستقل و غیر مستقل صورت نپذیرفته است.

## روش انجام تحقیق

در این پژوهش که به شیوه کتابخانه ای انجام خواهد گرفت نخست برای دستیابی به فضا و اسباب ورود ، روایات و آثار مرتبط با آیات مربوط به این داستان را مورد بررسی قرار می دهیم و اطلاعات اولیه و محتمل مرتبط با هر آیه را استخراج می کنیم و آنگاه به بررسی آنها می پردازیم .

## ساختار وبدنه اصلی تحقیق

فصل اول : کلیات

فصل دوم : بررسی و ارزیابی اسناد روایات تفسیری ذیل داستان موسی و خضر

فصل سوم : بررسی دلالتی روایات تفسیری ذیل داستان موسی و خضر

## مهمترین منابع تحقیق

کلیه تفاسیر موجود در جامع تفاسیر ، روایات موجود در جامع احادیث و سایر منابعی که در این باره حرف وحدیثی داشته باشند .

# فصل اول

## کلمات